

vagyis azon évek közepén, amelyre Tordai Máté irodalmi működése, egyben legaktívabb korszaka is tehető. Ilyen körülmények közepette különös súlyt kap az a tény, hogy János 1632-ben oly fontosnak találta az unitárius egyháztörténet tudomása szerint³⁹ a külön is kinyomtatott *Az Izraelnek egy Istenerő... való Eneket*, hogy azt mind Thoroczkai graduáljához, mind saját *Reggeli és Estvéli Könyörgéseihez* hozzáillesztette. Vajon nem arra utal-e ez a buzgalom, hogy az ének sorsa különösen a szíven fekdött: talán, mert ugyancsak tollforgató atyjának kívánt kiadásával örök emléket állítani?

Cifka Péter

VIRÁG BENEDEK EMLÉKMŰVE

1.

Vörösmarty Mihály 1833-ban írta *Budai temető* című négy sorosát:

Hamvait e környék fedi a szent keblű *Virágnak*;
Sírja fölött régen kis fakeresztje bedőlt:
Emléket neki egy jobb kor fog emelni, öröklőt,
S azt, hogy hű fia volt, a haza írja reá.

Honnan rezignációja? Miért tolta egy megjavult jövőbe a „szent keblű” poéta elismertetését? Hiszen tudta, igen, bizonyíthatóan tudta, hogy ebben az ügyben a jelen sem tétlen: Virág emlék-domborművére évek óta országos gyűjtés folyik, Döbrentei Gábor 1855 május 20-án röpiratot jelentetett meg: *Virág Benedek emléke készen áll Budán Ferenczy műtermében 1834-beli november óta*. Beszámolt benne a gyűjtés történetéről, állásáról, és felsorolta az áldozatkész tisztelőket. Ezek listájában olvashatjuk:

„Egyed Antal apát, földvári plébános, m. t. társasági levelező tag küldött Vörösmarty Mihály táblabíró, m. t. társasági rendes tag által Április 25 d. 1831 d. 2 P. f.” (Kiemelés: C. P.) Vörösmarty tehát már 1831 óta nemcsak tudott a szervezett gyűjtésről, hanem — hacsak közvetítőként is — részt vett benne, (ahhoz, hogy adakozóként is részt vehessen, bizonyára egyetlen nélkülözhető forintja sem akadt) sőt: valószínűleg a Ferenczynél készülő emlék gipsz modelljét is látta. Miért hát a két évvel később írt *Budai temető* sóhajos hangulata? Választ az említett röpirat tanulmányozásától várhatunk. E munka közben kirajzolódik előttünk Virág Benedek kultuszának története is, és remélhetünk még néhány további, művelődéstörténeti vonatkozású adalékot: miként alakult irodalom és képzőművészet, írók és képzőművészek kapcsolata a reformkor évtizedeiben.

Nos: a „szent öreg” 1830. január 30-án hunyta le szemét hideg budai lakásán, és kevésel a gyász után egymástól függetlenül ketten is mozgalmat indítottak emlékezetének megörökítésére. Az egyik Döbrentei Gábor volt, a másik Reseta János, a német irodalom tanára a pesti egyetemen, emellett királyi könyvvizsgáló, azaz cenzor, aki nevét elsősorban azzal a tapintattal tette emlékezetessé, amelyet Petőfivel kapcsolatban tanúsított. Székesfehérváron született, Virágnak először tanítványa volt az ottani gimnáziumban, majd írói próbálkozásaihoz tanácsot kérő famulusa, végezetül jó barátja. Végrendelete — amellyel többtízezer forintos alapítványokat hagyott szülővárosára — módos és adakozó embernek mutatja. Így hát joggal feltételezhetjük — bár semmi bizonyító adat sincs a kezünkben — hogy nemcsak barátja volt a nélkülözhető poétának, hanem azok közé tartozott, akik szerelmes tiltakozását okosan megkerülve olykor egygel-mással segítették is őt. Az emlékező szervezkedésből mégis hamarosan kimaradt. Vagy azért, mert — mint a röpirat is mondja — „környülállása akadályoztatá”, vagy azért, mert a bár kitűnően szervező, de hírhedten hű Döbrenteiével való közösködés nem volt inyére. Tény: azonkívül, hogy őt a röpirat mint

³⁹ RMKT XVII/4. 525.

1.

(1.) Ferenczy István:
Virág Benedek emlék-domborműve.
1831–35. Szeged, Dóm-tér

(2.) Ferenczy István:
Vázlat Virág Benedek
emlék-domborművéhez.
1830. MNG grafikai gyűjteménye

(3.) Canova, Antonio:
Ottavio Trento sír-sztéléje.
1813–15. Vicenza, San Pietro

2.

3.

a szerző mellett föllépő másik kezdeményezőt megemlíti, neve az ügyel kapcsolatban sehol sem fordul elő.

Am akárhogyan is, annak az elhatározásnak, hogy Virág emlékezetére valami készüljön és ennek érdekében gyűjtés induljon, a költő halála után valóban hamarosan meg kellett fogannia, sőt érlelődnie. Mert Döbrentei már június 20-án gróf Teleki József, az éppen megalakult Tudós Társaság elnöke elé lépett vele, aki örömmel fogadta, és megígérte „*hogy vége felé, a költség pótlásában készséggel részt veend.*” (Kiemelés C. P.) Ígérete figyelmet érdemel. Arra vall ugyanis, hogy Döbrentei nem olyan, egyelőre meghatározatlan valamire indította el a gyűjtést, ami majd az összeadott összeg függvénye lesz, hanem pontosan tudta, mit akar, és arra mennyi pénzre van szüksége. Valóban: már február végén — tehát csak hetekkel Virág halála után! — megalkudott Ferenczy Istvánnal 1.750 Pengő forintban egy márvány emlék-dombormű elkészítéséért. Amikor Telekivel tárgyalt, annak gipsz modellje nagyjában, talán egészen is készen volt már; „... E nyáron készíttetem még a Virág Benedek emlék modelljét”, olvashatjuk a szobrásznak egy október 23-án kelt levelében.

Meglehet: Döbrentei némileg erőszakosan ragadta kezébe a Virág-emlék ügyét. De amikor a kezében volt, tagadhatatlanul mint messzetelektől kultúrpolitikus bánt vele: a halott poéta emlékezetét összekötötte egy élő szobrász, és általa a nemzeti feladatokra tekintő magyar szobrászat támogatásával; „Akartam e’ mellett hazai szobrászunknak Ferenczynek is alkalmat szerezni munkára s’ talentuma érzetetésére” — olvashatjuk a röpirat bevezetőjében.

(Közbevetőleg: bizonyára érdekes tanulságokat vonhatnánk le az emlék-állítási társadalomlélektani mozgatóerőivel kapcsolatban. Virág Benedek élete utolsó évtizedeiben a vallásalaptól kapott, évi 120 Pengő forintos kegydíjből tengődött. Halála után hetekkel 1.750 Pengő forintot, tehát közel tizenöt esztendei éltetésével azonos összeget szántak érdemeinek megörökítésére. Kit-mit szolgált valójában ez a kétségkívül jóakarató, de kétségkívül fonák gesztus? A nemzet érték-őrző, a múlt felmutatásával jelent és jövőt építő megnyilvánulása volt? A lelkiismeret suta megnyugtatása? Az állítók akartak — öntudatlanul, szívük mélyén a legtisztább szándékkal — önmaguknak emléket emelni? Vagy — ami a legvalószínűbb — ... is ... is ... is? Érdekes kérdés-komplexum, ám ha itt most kitérnénk rá, alighanem menthetetlenül összegubancolnánk tanulmányunk fonalát. Tehát át kell ugranunk rajta).

Döbrentének most már a gyűjtőket kellett megszerveznie. Virág felé sok irányból áramlott a tisztelet, hiszen pap volt — amit, mint látni fogjuk, a szervező különös gonddal vett figyelembe, emellett történetíró, hálás tanítványokat nevelő tanár és poéta. Szervező munkáját jelentősen megkönnyítette, hogy a Tudós Társaság „alapraját” és működési rendjét kidolgozó bizottság tagja, majd később a Társaság első titkára volt. Így sok tekintélyes és széles vonzáskörrel rendelkező tudós tanárral, köztük számos pap-tanárral került ismeretségbe. Emellett jó kapcsolatot tartott a vármegyei és városi vezetőkkel. Végeredményül tizennyolcan vállaltak-kaptak tőle gyűjtői feladatot, összetételük így alakult:

A Tudós Társaság előkészítői, később tagjai, (nevük mögött az általuk begyűjtött összeg áll zárójelben, Pengő forint értékben):

Bitnitz Lajos, katolikus pap-professzor (20), *Kolozsváry Sándor* veszprémi kanonok (22), *Ercsey Dávid* debreceni professzor, a református egyház magasrangú világi tisztségviselője (20).

A Társaság rendes, illetve levelező tagjai:

Imre János, pap-professzor (30), *Szedér FABIÁN*, bencés pap-professzor (60). *Schuster János*, orvos-vegyész professzor (17), *gr. Károlyi Sándor* (80).

A megyei és városi közigazgatás vezetői:

dr. Vay Ábrahám máramarosi főispán (31), *Csapó Dániel* tolnai alispán (32), *Dubraviczky Simon*, pestmegyei alispán (101), *Czindery László*, somogyi alispán (59), *Marich Dávid*, fejér megyei alispán (59), *Császár Sándor*, királyi táblai assesor (80), *Péchy Ferenc*, táblabíró (55), *Szentiványi Anselm*, nógrádi táblabíró (64), *Schweizer János*, Budaváros kapitánya (21).

Az irodalom érdekeinek közismert előmozdítói:

Bártfay László (11), *Marczibányi Antal* (92).

Első átolvasásra kitetszik: legeredményesebben a megyei tisztségviselők munkálkodtak. Ők álltak közel ahhoz a honoratior és középrangú papi réteghez, amelyet — akár mert gimnáziumi tanítványa, akár mert együttérző paptársa, akár mert egyszerűen verseinek kedvelője volt — bensőséges szeretet fűzött a hírből vagy színről ismert Virághoz. (Jellegzetes képviselője ennek a rétegnek az az Egyed Antal földvári plébános, akinek 2 Forintját Vörösmarty közvetítette.) Az 5 1–2 Forintjuk lett a végeredmény alapja. Szembetűnően sok volt közöttük a falusi–kisvárosi plébános, de a katolikus egyház főpapjai is kiálltak az ügy mellett: *Rudnay Sándor* hercegsprimás 20, *Pyrker László* egri érsek — aki szintén gimnáziumi tanítványa volt — 25, *Hám János* szatmári püspök 10, *Lajcsák Ferenc* nagyváradai püspök 40 Pengő forintot áldozott.

Így 1832 végére a gyűjtésből 851, illetve néhány más helyről származó adománnyal — például Döbrentei gyűjtés-kezdő Forintjával kiegészítve összesen 854 P. forint folyt be. A Teleki József gróf által kilátásba helyezett pótlás ebben nem szerepelt, úgyszintén az az összeg sem, amit Mérey László Pest megyei táblabíró ígért meg 1831-ben hasonló céllal.

Sok volt ez, vagy kevés? Tény: a Ferenczyvel kialakított 1.750 P. forintnak fele sem. Ezért Döbrentei a begyűlt summát — noha végeredmény volt, hiszen az összes gyűjtőív lezárva visszaérkezett — 1835-ös röpiratában igyekezett ideiglenes részeredménynek szépíteni: „1833-ban és 1834-ben megállottam, mint látszik a gyűjtéssel, mert a fejez márvány fejtését Rudabányán az oláh–illyr véghely ezred határán, vagy felhozatalát közbejött baj akadályozá. Majd Ferenczy is, hazafiságból megegyezett abban, hogy a gyűjtést csak akkor folytassam, midőn az emlékek már bevégzéséhez közeledését bizonyosan említhetném ...”. Valójában a gyűjtést 1833-ban nem megállította, hanem az megállt magától. Az 1835-ös röpiratnak legfőbb célja éppen az volt, hogy újraindítsa, és a Ferenczy emlékdomborművéhez hiányzó 896 Pengő forintot előteremtse. Nem is próbálkozott sikertelenül. „Virág Benedek szobráról örömmel jelenthetem — írta a *Honművész* 1835 egyik szeptemberi számában — hogy f. évi május 20-án kiadott jelentésemre máig huszonketten ajánlkoztak önként, kik az érdeklött emlék kiváltásához pénzt gyűjtenek, s néhányá küldött is már be némelly summát ...”. (Ugyanott meg is róta néhány honfitársát: bezegz Schiller németföldi szobrára Csáky — Skerletz vezetésével adakoznak). Igaz, teljes sikerrel sem járt. A második adakozási felvonás részvevőit nem ismerjük, és azt sem tudjuk, mennyi folyt be gróf Teleki József és Mérey László tárcájából, de azt tudjuk, hogy végeredményben Ferenczy a kialakított 1.750 P. forint helyett 1.300-at kapott, azzal meg is elégedett (tehát még becsületét a Virág-emlékkel kétségkívül öregbítette, anyagilag alighanem alaposan ráfizetett).

Vörösmartynak az 1832-ben befejeződött gyűjtéssel kapcsolatos érzelmeiről a *Budai temető* tanúskodik. Dehát miért is pontosan a sóhaj? Ha a harmadik, panaszkodó sort:

„Sírja fölött régen is fakeresztje bedőlt” szó szerint értelmezzük, tehát úgy véljük, hogy Vörösmarty a sírhant rendbetételében Virágnak megfelelő elismerést és elégtételt lát, úgy a borongó hangulat valóban nehezen indokolható. Az összeggyűjtött 854 Pengő forintból nagy, tartósan főnnálló kőkeresztre, sőt még többre is futotta volna. Ám a sor nem szó szerint való illetve nemcsak szó szerint való értelmezésre tart számot. Bizonyosnak kell tartanunk: a verssor szó szerint is igaz volt: a sír 1830 óta valóban gondozatlanul maradt, gyom verte fel, besüppedt. De Vörösmarty a hant nyomorúságos állapotát azért hánytorgatta föl, hogy a költő emlékezetének nyomorúságos állapotára utaljon vele. Csak három esztendeje halt meg, és lám, élete és műve már „régén” feledésbe merült, tehát *tüstént* azután, hogy a koporsót a gödörbe eresztették. És nem is fog onnan felbukkanni, mert íme, az emlékdomborműhöz szükséges 1.750 P. forint nem gyűlt össze. Innen hát a *Budai temető* rezignált panasz-hangja.

Mindebből következik, hogy Vörösmarty nemcsak a gyűjtés tényéről tudott, hanem a tervezett domborműről és annak áráról is. Kitél? Lehet: Döbrenteitől. Igaz, kettőjük viszonya ezekben az években egyre romlott, de azért a Tudós Társaság titkára és a Társaság rendes tagja ilyen, mindkettőjüket érintő ügyről mégiscsak szót válthatott. Lehet — sőt biztos — Ferenczytől is. Mert, ahogy viszonya az előbbivel napról napra mérgesedett a gyűllöklődésig, úgy melegegett az utóbbival fokról-fokra a benső barátságig. Egy bizonyos: a gyűjtés első fordulójában begyűlt 854 P. forintot Döbrentei is, Vörösmarty is kevesel-

lette. *Sok* vagy *kevés* relativitásában a tervbe vett dombormű ára mindkettejük számára abszolút mérce lett. Elegendőnek azt ítélték volna, ami annak költségét fedezi. Láttuk: Döbrentei röpiratában kinyilvánította, hogy eleve kettős célt követett: Virágnak emléket akart állítani és Ferenczynek munkát szerezni. De ez a kettős érdek 1832 végére mind az ő, mind Vörösmarty gondolkodásában olyan szorosan összefonódott, hogy már-már kétséges, melyik közülük a cél és melyik az eszköz, a szobrász dolgozik-e azért, hogy a költőnek emléket emeljen, vagy a költő emléke ürügy-e arra, hogy a szobrász megbízatáshoz jusson. Az, hogy Ferenczy eredeti, 1.750 P. forintos tervét a rendelkezésre álló szerényebb összegnek megfelelően módosítsa, szóba sem került.

Valószínűleg meg az emlék-dombormű, méghozzá eredeti tervének megfelelően — ez alapkövetelmény lett. Miért? Több okot is sorolhatunk. Először is: ha Döbrentei és Vörösmarty egyre inkább szembe kerültek is egymással, Ferenczynek ekkor még mindketten barátai voltak és ahol tudták, segítették. Másodszor: mint a nemzeti szobrászat *megalapítóját* — aminek kérdésére még visszatérünk — a közvélemény őt a nemzeti célú szobor-állítás privilegizált fölkenetének tekintette. Harmadszor: talán nemcsak Ferenczy személye, hanem dombormű-tervének valamilyen sajátossága volt az, amihez ragaszkodtak.

Dehát hová is szánták az emlék-domborművet? A kérdés 1832-ben még talányosan nyitva állt. A bedőlt fakereszt helyére került volna? Kétségtelen: kompozíciója szorosan igazodik egy ekkoriban népszerű síremlék-típushoz. Ős-példáját Canova formálta meg a 18. század utolsó évtizedében. Zömök, álló, olykor tympanonnal koronázott téglalap, rajta két főelem: a halott tárgyasult emléke (mellszobra, hamvvedre), és egy antik öltözetet viselő nő (az özvegy, egy nemtő, valamely eszme megtestesítője). Mindig cselekvő és érzelmi kapcsolatban van a tárgyasult emlékekkel: ráborulva busong, talapzatára ír, vagy megkoszorúzza. Maga Canova élete folyamán több mint tíz alkalommal fölhasználta kisebb-nagyobb módosításokkal ezt a típust, de sohasem szabadban, hanem mindig belső térben helyezte el. Közkedvelt lett Itálián kívül is. Magyarországon ennek alapján készítette el például Ferenczy 1829–32 között Kultsár István lapszerkesztőnek a belvárosi plébániatemplomban lévő sírtábláját, ismerjük egy-egy névtelen szobrásztól való változatát a régi váci és a pesti, kerepesi úti temetőből, és a Nemzeti Galéria is őrzi egy Dunaiszky Lőrincről származó, kisebb méretű, ugyancsak funerals rendeltetésű bronz variációját. Virág kövéhez Canovának vicensai, 1813–15-ben Ottavio Trento emlékére faragott stéljéje szolgált mintául. Megannyi gyász-emlék. És Ferenczy műve méreténél fogva is éppen alkalmas arra, hogy a bedőlt kis fakeresztet fölváltsa a sírhant fejéhez kerüljön. Mégis: leveleiben mindig csak Virág *emléké*-ről és sohasem *síremlékéről* beszél. Titkolódzás lapangatt a munka körül? Úgy lehet. Egyelőre ne firtassuk, hanem várjuk meg azoknak az adatoknak a segítségét, amelyeket tanulmányunk hoz majd föl.

Ám mielőtt még azokra térnénk, a *sok* vagy *kevés* kérdésének megvilágításához iktasunk ide két viszonyítási lehetőséget. Láttuk: a reformkorban megjelent a szoborállításnak egy eddig ismeretlen gazdasági-erkölcsi alapja: a közadakozás (ami önmagában külön tanulmányt érdemelne). Ez az új mecénatúra minden más érdemet megelőzve írkat tisztelt meg (ami ugyancsak gondolatébresztő adat a kor és az irodalom viszonyához). Az 1830-as években három író kapott ilyen módon szobor-emléket.

Virág Benedek emlékére — mint az eddigiekből kitűnt a kért 1.750 P. Forintból nagynehezen 1.300 P. Forint gyűlt össze.

Kisfaludy Károly emlékére barátai — lényegében: a leendő Kisfaludy Társaság tagjai — ugyanekkor indítottak gyűjtést. A művet ők is Ferenczynél rendelték meg 4.000 P. Forintért. Óvatosak voltak: ha nem mutatkozik ennyi áldozatkészség, megelégszenek egy 600 P. Forintos mellszoborral. Csermelyt akartak előcsalogni, és gejzír tört föl: 1831–36 között 11.000 P. Forint zúdult a pénztárba. Böven elegendő nemcsak a szoborra, hanem a Kisfaludy Társaság alaptökéjére is.

Kölcsey Ferenc szobrára 1838-tól a gyűjtőíveket már a megszerveződött Társaság közzétette. Erre a munkára is Ferenczyvel alkudtak meg 2.500 P. Forintban. A nagy halott nemcsak mint költő, hanem mint ellenzéki politikus, sőt sokak számára elsősorban úgy volt ismert. Ez természetesen színezte az gyűjtést: az ellenzékiek adtak, a konzervatívok nem

adtak, a protestánsoktól csurrant, a katolikusoktól csöppent. De miután végülis 2.750 P. Forint könnyen összejött, a gyűjtést leállították.

A népszerűségnek azt a sorrendjét, ami a fenti adatokból kirajzolódik, természetesen nem szabad minden időkre rögzültnek tekintenünk. Pusztán annyit mond: így áll a dolog az 1830-as évek végén: a deákos költészet utolsó, mintegy élő kövületként ittmaradt képviselőjét becsülték, de népszerűsége természetesen nem vetekehetett a közkedvelt színpadi szerzőjével, a kor modern irodalmát jelentő *Auróra*-kör szervezőjével. Jellemzően aláfesti ezt a különböző emlékre adakozók korcsoportok szerint való megoszlása is: *Virág* emlékére elsősorban élemedettek adtak pénzt, *Kisfaludy Károlyéra* minden korcsoportból valók, *Kölcsey-ére* középkoriak és — ha csak kirajcárok is — igen nagy számmal diákok.

2.

Ferenczy ... Ferenczy ... Ferenczy ... miért kapott három író emléksobrára ugyanabban az időben ugyanaz a szobrász megbízást? Szemügyre kell vennünk az írókhoz és az irodalomhoz való viszonyát, vizsgálat alá kell vonnunk művészetének vezérlő elveit.

Rimaszombatban született 1792-ben. Városától erős, kálvínista színezetű magyarságtudatot kapott, családjától a társadalmi emelkedésre való elszántságát. Nagyjája bevándorolt lakatos volt, apja becsült mester, aki birtoka-vesztett nemeslányt vett feleségül és városi szenátorságig jutott. József öccsét papnak, vagyis értelmiséginek szánták, őt arra nevelték, hogy a családi műhelyt üzemmé fejlessze. (Ime egy mintaszerűen polgárosodó család a 18.-19. század fordulóján!) Taníttatása is magasabbra nézett a hagyományos kézművesi műveltségénél: kijárta a helybéli gimnázium hat osztályát. Ott a klasszikus auktorok mellett két magyar íróról tanult: Gyöngyössyről és Horváth Ádámról. Ez utóbbi *Humnás*-a holtáig kedves olvasmánya, mércéje, eszme-forrása lett. Kettejük mellé a véletlen — valami homályos családi kapcsolat — társította a csodabogár Mátyássy Józsefet, akinek egy-egy sorára ugyancsak szívesen és kritikátlanul hivatkozott egész életében. Teszte munkabíró volt, mosolyogtatóan alacsony növésű.

A kötelező vándorévek 1811-ben Budára és Pestre vitték, majd 1814-18 között Bécsben dolgozott. Ez a négy bécsi esztendő hozta meg élete fordulóját. Pálya- és önépítő elszántsága elemi erővel lökte előre: 1814-ben még lakatosnak készült, 1815-ben már műlakatosnak, és beiratkozik az Akadémia vasárnapi éremmetsző tanfolyamára, 1817-ben már rendes növendék ott (ez az egyetlen esztendő egész életében, amikor valamelyest rendszeres szakmai képzésben részesül), 1818 nyarán pedig Itáliába indul, hogy Canovánnal szobrásznak jelentkezzen. Önérzetére jellemző: eszébe sem jutott, hogy ne nyomban a világhír csúcán álló mesterhez forduljon.

Életrajzai — elsősorban Döbrentéinek a *Közhasznu Esméreték Tára* 1832. I. kötetébe írt cikke nyomán — általában kurtán kezelik a bécsi esztendőket, nehogy velük a római évek jelentőségét csorbítsák. Fordított eljárás. Valójában majdnem mindennek a magja, amit Rómában vagy hazatérése után megérlelt, Bécsben hullott a lelkébe. És a magvetők közül föltétlenül említenünk kell három szerény literátort, a rimaszombati Decsy Sámuel a *Magyar Kurír* szerkesztőjét, akit megérkezése után nyomban fölkeresett, hogy az idegenben egy földije mellett fészekmeleget találjon, továbbá Igaz Sámuel a és Márton Józsefet, akihez Decsy még halála előtt beajánlotta őt. Milyen kézzel fogható bizonyítékait ismerjük kapcsolatuknak? Márton Józseftől kapta azt a metszetet, amelyről kevéssel Rómába költözése után Csokonai mellszobrát faragta. Igaz Sámuel beszélt neki a nemzeti múzeumba tervezett *Pinacotheca hungarica*-ról, a nemzeti nagyok képtáráról, amivel megindította benne egy *Glyptotheca hungarica* gondolatát, az eszmét, amely életének és munkálkodásának középpontjává vált: a magyar nemzeti pantheon létrehozását. Feltehetően ők juttatták el Akadémiai sikerének hírért 1818-ban a *Tudományos Gyűjtemény*-hez és így a magyar értelmiséghez. Ezek mellett — vagy ezekkel összefonódva — Igaznak és Mártonnak bizonyára meghatározó szerepe volt abban, hogy a bécsi négy esztendő alatt otthonról hozott kuruckodása — ha megtartott is némi naiv pátoszt — fokról fokra a reformkor felelősségtudattal teljes, hazáját a fejlettebb országokkal összemérő, toleráns magyarságtudattá

finomult. Amikor 1818-ban Itália felé útnak indult, már magától értetődőnek tartotta, hogy vésőjével éppúgy a nemzete fölemelkedését fogja szolgálni, ahogy tollukkal az írók teszik.

Nemzeti törekvéseivel valójában egy, a 18. és 19. század fordulóján kibontakozó nemzetközi — pontosabban kis nemzetek közötti — mozgalomhoz csatlakozott. Számos európai néphez volt izmos nemzeti önérzete, de mert alávetttségben vagy széttagoltságban élt, ezt nem tudta elsődleges módon, politikai cselekvés formájában érvényesíteni. Ezért másodlagos eszközökhöz folyamodott: hajdani dicsőségének fölmutatásával követelt magának helyet a nap alatt, bizonyította létét környezete — és ami talán még ennél is fontosabb volt —: önmaga számára. Ennek megvalósításához a művészetek számára három kézenfekvő tematikai-gyakorlati lehetőség kínálkozott. Teremthettek és illusztrálhattak egy nemzeti hőseposzt, létrehozhattak egy nemzeti pantheont, képpel vagy szoborral megszemélyesíthették a nemzetet.

Ami a hőseposzt illeti: Macpherson 1860-tól tette közzé az *Osszián*-dalokat, Friedrich Schlegel a 19. század elején élesztette föl a *Nibelung*-éneket úgy, hogy az egykori lovagregényt minden németek közös eposzává emelte, Manes 1818-ban mutatta be a cseheknek a *Libusa*-monda kéziratát, 1830 körül foglalta adott formába Lönrot a finnek számára a *Kalevalá*-t.

A nemzeti pantheonok részben spontán formálódtak ki — mint például a Westminster-székesegyházban vagy a velencei és firenzei templomokban — részben alapítások voltak, mint 1791-ben a párizsi *Pantheon*, vagy húsz évvel később I. Lajos bajor király regensburgi Walhallája.

Itália alakját — amely számunkra különösen fontos lesz — Canova formálta meg először 1806–10 között Alfieri síremlékén, ezt követte többek között Overbeck *Italia és Germaniá*-ja 1811-ben, majd Schwanthaler 1837-ben megkezdett gigantikus *Bavariá*-ja, majd Heideloff és Schilling 1841-ből, illetve 1877-ből való, ugyancsak óriás-méretű *Germaniá*-ja.

Ferenczy mindhárom lehetőséggel élt. Láttuk: ifjúsága óta kedves olvasmánya volt Pálóczi Horváth Ádám *Hunniás*-a, és később is úgy vélte, ez lesz a magyar hőseposz, egyáltalán: a nemzeti mítosz a Hunyadiak körül fog kikristályosodni. Ezért már 1820-ban római tanulóévei alatt tervezett egy illusztráló domborművet Pálóczi Horváth művéhez (figyeljünk: nem könyvbe illeszthető rajzot, hanem egy pantheon-épület falába építhető domborművet képzelt!), és mintázott egy érmet *Hunyadi János és László* tiszteletére. Tévedett. Az öt századuk olyan közel volt, hogy a tudomány a titokzatosságnak már minden leplét leránthatta róla. Mint Csokonai *Árpádiász*-kísérélete, Dugonits nagysikerű *Etelká*-ja, majd Vörösmartytól a *Zalán futása* bizonyítja, erre a képzelet számára még sok lehetőséget biztosító honfoglalás-kor bizonyult alkalmasnak. Ő azonban erről pályája kezdetén még nem tudott, végén pedig nem akart tudni.

Virág Benedek emlék-domborművének szempontjából számunkra legfontosabb pantheon-tervének sorsa. Érlelődését lépésről-lépésre követhetjük. Azt, hogy a művészetet — egyelőre még csak az érmészetet — hazaszolgáltatnak tekinti, a következő, a tárgyhoz mérten kétségkívül fellengző sorokkal írta meg apjának Bécsből 1817-ben:

„... az én hazámnak hangja hív engem az ő oltalmazására.” és „... az én utolsó csepp vérem tartozik a hazáért...”.

1819 októberében Rómából már közelebb kanyarodik a tárgyhoz:

„... annakutána béjön az a bizonytalan idő rámája, melyben a mi nevünk a köznép száján forog és a szemes utazó felkiáltva ezt fogja mondani: ezek! — ezek azok az emlékoszlopok, amelyeket az ő kedves hazafiainak emelt Ferenczy!”

Majd még ugyanabban a levélben a *Hunniás* álmjelenetének hatása alatt, újabb szokása szerint irodalmárkodva:

„Én egy csendes álomban láttam magamat és egy egész légiótól körülvéve [...] hát megismerém a nagy Hunyadi, Zrínyit, Horváth Ádámot, Gyöngyössyt s másokat. Mindnyájan egyhangon felkiálták: *Ne hagyj meghalni!* Én megígértem minden lehetőséget elkövetni, csak hogy magamat ezen szent árnyékokhoz háladatosnak mutathassan. Horváth Ádám és Hunyady mindég közel állottak egymáshoz, gyakran egymással keztek [...] Csoko-

nay többet érzéseivel és szemivel, mint szájával beszélt. Köszönte az ő éntőlem márványba faragott mellyképít ...”.

Az első, ami szembetűnik: az álom-pantheon öt szereplője közül három író-költő és csak kettő történelmi hős. Azok közül is Hunyadyt Horváth Ádám mintegy kézenfogva hozza magával. (Horváthot Ferenczy az árnyak közé sorozza, azt híven, már meghalt, holott még élt). Ami másodiknak ötlük szembe — és elgondolkodtat — az a közös fölkiáltás: „Ne hagyj meghalni!” Benne rejlik minden pantheon-építés alapvető ambivalenciája. Az említettek saját érdemük révén valamennyien halhatatlanok. Ha képükkel-szobrukkal a nemzet emlékezetüket — és önmagát — fölékesíti, jól teszi: megteremti a múltnak azt a humuszát, amelybe a jövő gyökeret ereszthet. És ott lapít a kérdés: a halhatatlanságot meg kell menteni a haláltól? Kanonizációra szorul? Netán adható és megtagadható? Évek múltán Ferenczy találkozni fog ezzel a kérdéssel. Bécsi álom-álmában azonban még naiv-tisztán dédelgeti pantheon-tervét, amit 1822-ben, amikor Csokonai büszjtjét - már Rómából — elküldi a Debreceni Református Főiskolának, újból megerősít:

„... igyekeztem a képfaragásban magamat valamennyire kipallérozni, a hazámnak szolgálni, derek embereinek egy szériest faragni [...] Mellynek első zsenyéje ezen Csokonay mejjképe ...”.

Eltökélttségét mutatja, hogy nyomban hazatérése után minden megbízatás és anyagi alap nélkül hozzáfogott a megvalósításhoz. A pantheon-tervet összevonta a nemzet megszemélyesítésével. Kazinczynak Budáról 1825-ben írt beszámolójából hosszan kell idéznünk, mert a belefoglaltakra a Virág-emlék ikonográfiájának, de Ferenczy irodalmi kapcsolatainak megértéséhez is föltétlenül szükségünk lesz. Tehát:

„... jobb tárgy nem ötlött fejembe, mint a *Bölcs Pannon* statuáját Hermesbe készíteni, amint magamagát egy fátyol alól kitakarja és magamagát kifejtőzni igyekszik, a képfaragásnak azon nemébe, mely az egyiptomi és görög faragókat összeköti: nem egészen kemény cövek, mint az egyiptomi, nem pedig szabad, lágy, természetes, mint a görög: hanem nagy, méltóságos mint mindakettő; és ezen fél istenségnek egy venerand aszpektet adjon: a homlokára írva a *Bölcs*, az övedzőjére: *Pannonia*; alább a szoborra vésvé: *ily tisztelet az első márványból*; a jobb kezébe egy visszafordított fegyver, annak kifejezésére, hogy a rabló szchitia-nemzet kezd hadat, viadalt felejtieni és nemesebb gondolatokra térni.

Ezen munkát szántam a Nemzeti Múzeumnak azon szálájába, ahová a magyar derek emberek fognak jönni; mint anya a legfőbb helyen és kolosszál nagyságban, fiai pedig köröskörül számlálva, akik hazánk ködét derítették.”

Ehhez járul egy kérés:

„... addig is kérlek az idezárt rajzra válaszolni, kiváltképpen a reájöendő írásokat jó görögre átfordítani és tiszta görög betűkbe megküldeni”.

Kazinczy válaszevelét nem ismerjük. Így nem tudjuk, *Pannonia* alakjának attribútumai az ő tanácsára változtak-e, vagy sem. Kezéből elmaradt a visszafelé fordított fegyver, másutt viszont szaporodtak a jelképek. Petrozai Trattner Károly 1828-ban már az elkészült gipszmodellt látta, és így írta le a *Tudományos Gyűjtemény* azévi XII. számában:

„Ehhez egy méltó darabot ad egy óriási (colossalis) mellkép: a haza, *Pannonia* név alatt.

Fejetetején állnak a várak falai, az erősséget címervezén. A fejét borító fátyolt egy koszorú szorítja, mely búza-kalásszal és szőlő-gerezzel vagyon ékesítve. Ez jelenti a hazának termékenységét és gazdagságát. Felemelt balkezevel éppen félre vonja ábrázata előtt lebegő fátyolát, mintha felfedeztetvén azt akarná mondani: hogy ha eddig a világ előtt csak ereje és kincsei voltak ösméretesek, most bár a szép művészetek érdemesítése, és a tudományokra törekvése is tudva lenne, hogy így nem csak külső, hanem belső becse is pártfogókra találhatna.

Fején hordoz egy kötőt ezen felírással: *Sophia*, s övc alatt látszik ez a név: *Pannonia*. A felírás görög, azzal azt akarta a művész kifejezni [...], hogy ő is azon szép nemzet iránt való tiszteletét mint magyar művész megbizonyíthassa.” (Kiemelés C. P.)

Látni fogjuk: ez az utóbbi bekezdés Ferenczy életében fontossá válik: ez vonja rá Vörösmarty figyelmét, először rosszallását, majd barátságát. De tartalmaz a cikk még egy, *Pannonia* sorsára nézve fontos mondatot:

„Elrendeltetése ennek még nincsen, a művész csak önakaratából készítette, hogy egykor a haza szent oltárára tehesse”.

Vagyis amíg Ferenczy szemei előtt 1825-ben még mint határozott ígéret vagy biztosnak tartott képzelés „A Nemzeti Múzeumnak azon szálájá”-nak konkrétuma állt, ez 1828-ra testét veszítve „a haza oltára”-nak nagyonis elvont színhelyévé ködösült.

Jellemző, milyen magátólértetődő módon tapadt a *Haza* megszemélyesítőjéhez a „colossalis” jelző, még akkor is, ha nem volt a valóságban semmi alapja. Kétségtelen: a *Bavariá*-k és *Germaniá*-k ténylegesen „colossalis”-ak — helyesebben: monstrozusak — lettek, de ez később történt. Canova egyetlen *Italiá*-ja sem szembetűnően nagy, mint ahogy Ferenczynek az ő nyomdokain járó *Pannoniá*-i (mert kettőt is elkezdett, de a kő alkalmatlansága miatt mindkettőt félbehagyta), semmivel sem haladják meg azt a méretet, amit a néző életnagyságúnak ítél.

A szobrokra — tehát nem a talpazatukra, hanem magukra a szobrokra — a 18.–19. század fordulóján olykor fölíratot tettek. A fölíratozásnak két alaptípusa ismeretes. Az elsőre példának hozhatjuk azt a művet, melynek föllállítására — 15 méter magasnak tervezte — Jacques Louis David tett javaslatot a Nemzeti Konventben a forradalom II. évének Brumaire 18-án. Az összetört királysobrokból emelt halomra kerüljön a Nép óriásalakja. „Homlokán messze látszó betűkkel ezt a szót viselje: *Fény*; a mellkasán: *Természet és Valóság*; a karján: *Erő*; kezén: *Munka*.” Ezek a szavak nyilvánvalóan nem lettek volna szerves, a témából következő és az őket hordozó forma plaszticitásához illeszkedő részei a szobornak, hanem úgy festettek volna, mint az elkészült műre utólag felvitt magyarázatok. Hallott Ferenczy erről a megrekedt tervről? Közvetlenül valószínűleg nem. Közvetve azonban, mint a szakmai köztudat hajszálcsoves közegében szétszivárgó hír, a fölíratozásnak ez a lehetséges módja eljuthatott hozzá. Munkája során ő egy emlékezetében elevenen élő példát követett: Canovának a római Szent Péter templomban álló, 1783–92 között készített, XIII. Kelemen pápa maradványait rejtő síremlékét. Szemből nézve balfelől áll ezen a *Vallás* jelképes alakja. Koronáján — héber nyelven és héber betűkkel — viseli a fölíratot, amit a Kivonulás Könyvének 4. fejezete a 28. részben ír elő Áron fejdíszé számára: *Az Úr Fölkentje*, az övén pedig — ugyancsak héber betűkkel héberül —: *Tökéletes Fény*. Ám itt a fölírat tartalmilag is, formailag is szorosan összetartozik hordozó elemével. Mintha beleszőtték vagy hímézték volna az övszalagba, követi annak teste-feszülő ívét, húzóadását, gyűrődését. Ferenczy *Pannoniá*-ján ezt vagy amazt a módszert követte-e? Erre legfeljebb majd visszakövetkeztethetünk a Virág-émlék fölíratozási módszeréből. De számunkra — legalábbis egyelőre — nem is a fölíratozás módja, hanem ténye, és főként nyelve fontos.

Canovának és megbízójának szándéka nyilvánvaló volt: a beavatott kevesek megértik a héber nyelvet és a bibliai utalást, az avatatlan sokakban pedig az érthetetlen varázsszöveg megidézi a szent borzongást és a titok előtti alázatot. Ezt akarta Ferenczy is a görög nyelvvel és betűvel: „procul este profani”. Művét ezoterikussá akarta tenni, önmagát pedig besorolni a kiválasztottak, a titkok tudói közé, egy olyan varázsnyelv segítségével, amelyet maga sem értett. Olyan kört húzott maga köré, amelyen voltaképpen kívül állt. Arisztokratikus-ezoterikus törekvése, a varázsnyelv használata gerjesztette fel Vörösmartyban a népnyelv védelmezőjét és a demokratát — ám erről majd később.

A pantheon-terv érlelődésével párhuzamosan fejlődött jellegzetes reformkori messianizmusa és önérzete. Már 1824-ben, Rómából is írt ajánlák: „Engem kevélylyé, bátorrá, magam-magamnál erősebbé tesz annak meggondolása, hogy az én kis testemnek egyik ujja nagyobb, mint ezeknek egész teste”. (Kiemelés: C. P.) *Ferenczy és klasszicizmus* a magyar művészettörténeti irodalomban mintegy szinonimákká lettek. A művek modorát most hagyjuk. De, ami az önérzés modorát illeti: a fenti idézetből már a telivér romantika hangja szól. (Olvasta-e Friedrich Schlegeltől az *Athenaeum-töredék*-et? Nem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk, de gyanítható.) Mint ahogy a romantika jegyében áll az is, ahogy 1824-től kezdve leveleit aláírta: „*Ferenczy István, a művész*”. (Kiemelés: C. P.) Tehát nem konkrét mesterséget tüntetett fel, mint pl. képfaragó, szobrász vagy képiro, festő, újdondász, színész, trombitás és így tovább. Összefoglaló fogalmat használt, jelezve, hogy a felkentek közül való, birtokában van a tehetség istenadományának, amelyhez képest másodrendű jelentőségű kérdés, hogy az élet teljességének átélése közben szerzett élményeket

(képes volt-e valójában Ferenczy „az élet teljességének átélésére”, most ne firtassuk), végül is vésővel, ecsettel tollal, kottapapírral — vagy esetleg a puszta étellel, mint műalkotással — örökíti-e meg. A szóhasználatra gondosan ügyelt. Kazinczy 1825 januárjában elküldte neki a *Pásztorlányká*-ról tervezett recenzió kéziratát, javítana rajta, ha szükségesnek látja. Ő első helyre tette: „... mesterség helyett írnl művészség”. Megkülönböztette magát e szóval. Amikor 1825-ben megtelepedett *Budán* (a Dunával is elhatárolva magát) *Pesten* számos szobrász tartott műhelyt kihasználva az építkezési konjunktúrát: Bauer Mihály, Dunaiszky Lőrinc, Huber József, Uhrl Ferenc. Közülük nem egy — különösen például Huber József — szakma dolgában nála sokszorta képzetebb. De mert mészkből és fából épületdíszítő szobrokat készítettek, szemében megmaradtak a „mesterség” szintjén, míg ő, aki — kizárólag fehér márványból faragott műveivel — országos dolgokban hallatta hangját, a „művészség” magasába lendült.

Sőt: a magyar szobrászat *megalapítójának* tartotta magát. Féltekenyen őrzött alapítói öntudatával a magyar reformkorban távolról sem állt egyedül. Gondoljuk csak meg, milyen tajtékzó haraggal támadt például báró Jósika Miklós azokra, akik kétségbe merték vonni, hogy *Abafy*-jával ő a magyar regényírás fundátora. Ezt az alapítói rangot nemcsak igényelte, hanem az értelmiség természetes gesztussal nyújtotta is neki. Amikor hazatelepedett, gróf Vay Ábrahám három ezteideig évi 1.000 forinttal segítette. „Assignatio”-ja *első Magyar Képfaragó lelkes Művészünknek*” szöveg. Kizárólagosságra való igényét is elismerték. Amikor házat vett Budán, Fáy András mondott pohárköszöntőt az avató vigasságon: „A művészség reprezentánsát Magyarországra az Isten éltesse”.

3.

Dehát hogyan is ismerkedett meg az írókkal, Kazinczyval, Döbrenteiével, Vörösmartyval, Fáyval és másokkal?

Római tanulóévei alatt — kiváltképp miután a *Pásztorlányká*-t a nádornak, Csokonai mellszobrát pedig a debreceni kollégiumnak hazaküldte — neve a hazai értelmiség körében egyre jobban elhíresedett. Legtöbbit a *Tudományos Gyűjtemény* tett érte. Rómában ketten keresték föl levéllel: Kazinczy és Döbrentei. A széphalmi mester éles szemmel figyelt és éles nyelvvel ítélt: „lakatosi” levelei alapján „burnyasz ember”-nek jellemezte őt, aki mégis „a nemzetnek nagy díszé”. Amikor 1828-ban Pesten személyesen is találkozott, Ferenczy szemé-nyelve sem volt tompább. Tiszteletből megmintázta és márványba faragta a mester portréját, de öccsének így jellemezte: „úgy fogadott, mint gyaníthatod: nagy lármával és felkiáltásokkal, a művészekről és a művészségről való sok beszéddel, melyről jobb volna, ha hallgatna, mert írásban magát annyira el nem árulja”. Azoknak az írónak, akikkel hazatelepedése után személyes kapcsolatot tartott, szinte teljes listáját ismerjük. „Kedves levelecském, midőn barátomhoz, Döbrenteihez érkezel, találj őt a legvidámabb s legfrissebb egészségbe; tiszteld Nagy Benedek Szathmáry, Fiáth, Kubinyi, Helmecey, Kultsár, Zhaisz és más urakat, kik méltán a magyar nemzet barátainak elesmertethetnek” — írta a legkedvesebbreknek a művelődés fele-útján járók jellegzetes formalizmusával. Öccsének Döbrenteit hamarosan már „Gábris”-nak emlegeti.

De olyan költők is féltő figyelemmel kísérték útját, akiket személyesen nem ismert. A Kölcsey kritikájától véresre sebzett Berzsenyi Dániel 1825 tavaszán küldte el magamentségének, a *Versformákról* írt tanulmányának kéziratát a *Tudományos Gyűjtemény*-hez. Ekkor értesült Ferenczy hazatelepedéséről, és június 30-án a következő sorokkal — a tapintat remekműveivel — fordult Döbrenteihez:

„... Hogy Mostanában a Tud. Gyűjtemény Redactiojához egy kis értekezést küldöttem, reménylem tudva van előtted. Ezen értekezésben egy helyen a képfaragás mesterségét *csak szép játéknak* nevezém, melly kifejezésemet mast szeretném megenyhíteni, nem azért, mintha azt igaznak nem látnám, hanem csak azért, mivel az a szép mesterség mast nálunk ébredezni kezdvén, azt kisebbíteni ne láttassam, kérek tehát ezen kitételemet valahogy szelidítsd meg”.

Döbrentei nem teljesítette a kérést, és arra sincsen adatunk, hogy Berzsenyi leveléről

a szobrásznak valaha is beszélt volna. Félt, hogy a „szép játék”-kal mégiscsak megzavarja őt? Szűkebb szelleme féltette tekintélyét a tágabb léleknek e fölragyogásától? Nem tudjuk. Az elhidegülésig még közel tíz év volt hátra, egyelőre Döbrentei ahol csak tudta — mutatja ezt a Virág-émlékre szerzett megbízatás is — segítette Ferenczyt.

Hajszálrepedések ugyan már mutatkoztak. A pantheon-tervező szobrász és Vörösmarty először 1828-ban kerültek kapcsolatba egymással, és ez nem úgy indult, mint amiből majd barátság válik. Ekkor jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Petrozai Trattner Károly mérnökkari kapitánynak az a már idézett cikke, amely leírja egyebek mellett *Pannonia* kézen álló gipszmodelljét. Amikor elbeszéléssel a görögnyelvű föliatokhoz ért, Vörösmarty, a folyóirat szerkesztője nem állhatta meg, hogy a szöveg fölé csillagot illesszen, és „A. R.” (A Redactor) jelzéssel a lap följán megjegyzést ne fűzzön a tárgyhoz. Magán a görög föliaton, mint a gyakorlati életben jelentéktelen kuriózumon hamar átsiklott, hogy általában az idegen nyelvhasználatra, majd kertelés nélkül a nemzet gyakorlatában nagyonis időse-rű *latin* nyelvhasználatra suhintson. „Az érdemet s elsőseget, kivált más nemzetét megösmerni s tisztelni mindenkor szép lélek vonása” mondta, de „véleményem szerint a magyar ebben igen messzire megy [...] Ó ezen tekintetnek mindenét — a nyelvet áldozza föl. [...] Nekünk minden morzsa kövel úgy kellene gazdálkodnunk, hogy azon a nemzetiség bélyegét hagyassuk; mert a jövő kor [...] azt fogja ítélni, hogy itt *deák* nemzet lakott [...] s ha mégis a művészek különös tetszése van abban, hogy betűkkel hódoljon az ó görög nemzetnek, azt illy magyar fölírással: a *görög bölcseségnek* [...] még alkalmasabban fogja tenni, *minthogy csakugyan a magyarnak kell értenie belőle...*”. (Harmadik kiemelés C. P.)

Végezetül egy csalahatatlan műfaj-érzékre valló mondatot olvashatunk a feliratozással kapcsolatban: „Ha pedig jeles művészünk nem mint tudós, hanem mint szobrász akar tiszteletet mutatni a görög régiségnek, azt, úgy vélem, nem írva, csak képekben teheti”.

Ferenczy, aki pedig fennen hirdette: „még attól sem félek, hogy az idea-adásba, ily nemzeti dologba akármely európai művész is velem konkurrálhatna” ezegyszer nem sértődött meg. Talán azért, mert öntudatának kinyilvánítását így zárta: „*van egy porció meleg kebelem, érzem nemzetem súlyát*”. Vörösmarty lábjegyzetével kapcsolatban semmiféle nyilatkozatot nem ismerjük. De tény: ettől kezdve szobrán, tervén mást, mint magyar nyelvű fölirotat ritkán alkalmazott.

A nemzeti nyelvhasználat követeléséhez is találunk nemzetközi párhuzamot, méghozzá nem is kis nemzet képviselőjétől. Henri Grégoire a Forradalom II. évének Nivose 22-én (1894. január 11-én) hosszú, ékes beszédet mondott a Nemzeti Konventben: *A francia nyelv használatáról a nyilvános emlékművek fölirotainál*. Summája: ... miután a nemzet kilencvenkilenc százaléka nem tud latinul, ennek a nyelvnek az alkalmazása a kőbe vésett fölirotoknál egyik oka annak, hogy az öntudat gyermekkorra nálunk ilyen hosszan elhúzódott”. Ezért „*Falnak, márványnak és ércnek minden jelenbéli és eljövendő sansculotte-hoz a szabadság nyelvén kell szólnia*.” (Kiemelés: C. P.)

A különbségek nyilvánvalóak. Vörösmarty követelése elsősorban nemzeti jellegű, és a „magyar”-t hangsúlyozza, Grégoire-é társadalmi vonatkozású és a „sansculotte”-ra helyezi a nyomatókat. De nyilvánvalóak a rokonságok is. Hiszen Vörösmarty „magyar”-jai között természetesen ott van a honi *pórnép*, amelynek kilencvenkilenc százaléka számára az exkluzív latin ugyancsak érthetetlen, mint ahogy Grégoire beszédében is jelen van a nemzeti büszkeség, amikor a franciáról mint világnyelvről beszél.

Olvasta-e Vörösmarty Grégoire szónoklatát és a Konvent ennek nyomán hozott dekretumát? Aligha. Mégis: lehetett rá hatással? Alighanem. Itt is minden bizonyosan a gondolatok kinyomozhatatlan áramlásával van dolgunk. Grégoire beszédét széthordta a hír szele, gondolati tartalma attól kezdve mintegy a levegőben lebegett. Vörösmarty belegezte, majd kimondta azt a rokon gondolatot, ami már amúgyis a nyelve hegyén volt.

Döbrentei kapcsolata a szobrásszal azonban az 1830-as évek elején lényegében még felhőtlen volt. Bevonta őt abba a munkába is, amely később az *Auróra*-kör (majd Kisfaludy Társaság) tagjai szemében az egyik legfőbb botránykő lett: a *Közhasznú Esméreték Tárá*-nak a szerkesztésébe. Jónéhány művészeti tárgyú cikket vele íratott, az 1832-es kötetben pedig a Ferenczyról szóló cikk az ő tollából származott. A cikkek átlagos terjedelméhez mérve hosszú írás, de még azok számára is meglepő, akik ismerik a hiú szerző gyakori maga-

fitogatását. Legfőbb tárgya: mennyi mindent tett ő a művész érdekében (ami ugyan jórészt igaz is volt, de így összehordva fölöttébb izetlen).

A szakítás 1834–35 körül történt. Nem kísérte látványos veszekedés. Ferenczy átlált a győztesek oldalára? Álszentség lenne tagadni az érdekek szerepét, mégis, inkább úgy tűnik, az Aurorások vonták őt magukhoz. És az olyan kétségtelenül gyakorlati haszon mellett, amelyet például az *Athenaeum* fenntartás nélkül támogató háttere jelentett, szerep jutott az érzelmeknek is. Vörösmarty és Fáy mellett a ridegletű, szerelemtelen, magányos ember fészkeleg barátságot talált. És olyannyira vágyott értelmiségi rangjának ország-világ és önmaga előtt való elismertetésére is: „Ő a megkülönböztetett sorsú emberek társaságában ú.m. nevezetes, tanult könyvírók, tisztviselők és orvosok társaságában az élet örömeit élvezhette” — írta naplójában földije és rokona, Szentpétery József ötvösmester. E körben mutatja őt egy ránk maradt rajzocska.

Látunk kell emelkedésének főnökjait is. Gőgjét. A „mesterség” szintjén dolgozó pesti szobrásszokkal soha szóba sem állt. Szentpétery is panaszkodott: „... oly visszatartással viseltetett irántam [...] Egyszer sem mondta, hogy menjek a szobájába és nézzem körül a lakását [...] vagy valami helyen egy pohár bort innánk meg”. Az 1835-ben Pestre telepedő Barabás Miklóssal — akinek művész-értelmiségi rangja pedig tagadhatatlan volt — még közös barátjuknak, Vörösmarty-nak sem sikerült összehoznia.

Mégis életmódja és munkássága példásan illusztrál egy történelmi folyamatot. Két ág közeledik egymás felé. Az irodalom, amely mindig is kétségbevonhatatlanul értelmiségi tevékenységnek, de nem megélhetési forrásnak számított. Most — jelesül Kisfaludy Károly és Vörösmarty munkásságával, és részben már Csokonaiéval is — pénzkereső mesterséggé vált. A képzőművészet pedig, amely kézművesség-korától többé vagy kevésbé, de mindig meghozta a kenyérré való, most Ferenczyvel az értelmiségi munka státusába emelkedett.

4.

A „szent öreg” emlék-domborművének témáját Ferenczy István 1830. október 23-án így írta le öccsének:

„E nyáron készítettem még a Virág Benedek emlék modelljét; olyasforma lesz, mint a Kulcsáré, de mélyebb ideájú. Döbrentei minden munkáimnak eleibe teszi; [...] a közepén áll a hermes a Virág álló képe; az ülő figura a haza, Pannonia, aki a Virág képével olyanformán bánik, mint egy anya a harcról dicsőséggel hazatért fiával; édesgeti, öleli és a jobb kezével hátulról egy borostyánkoszorút fejére illesztget, hátulról azért, mert tudva lévén az ő visszavonult élete módja és minden pompát és dicsőséget megvető karaktere, még holta után is elvonhatná magát ezen megtiszteltetéstől. Lábánál vagon egy kas a régiek módja szerint, melybe összetekert íráskönyvek vannak és külön-külön historikusok nevei vannak reá írva [...] Az őmaga írása pedig, a *Magyar Századok* a lanttal együtt egy szögére akasztva”.

Ismerte Ferenczy Virágot személyesen? Futólag talán látta, hiszen öt éven át alig pár száz méternyire éltek egymástól (igaz, a szobrász akkor még mint vendég a Sándor grófok palotájában, a poeta pedig szerény vízivárosi bérlakásában), közelebbi kapcsolatba azonban aligha került vele, mert annyi más találkozásáról, beszámolt volna öccsének, és a fájdalmas szegénységet sem szépítette volna minden megjegyzés nélkül „visszavonult élete módjára”. Olvasta műveit? A *Magyar Századok*-at talán, mert arra pantheon-tervénel szüksége lehetett. Verseit valószínűleg nem. Leveleiben szívesen érvelt idézetekkel — legtöbbször Máttyássytól valókkal — tőle azonban egy sort sem citált. (Igaz: Vörösmartytól, Bajzától sem).

Mindennek a summája: az emlék-domborművön látható portréhoz minden bizonnyal előképet használt. Honnan vette? Ez számunkra most másodrendű fontosságú.

Sokkalta fontosabb ennél az, hogy — mint már mondtuk — a dombormű kompozíójának egészével is egy előkép nyomdokain haladt: Canovának 1813–15-ben Ottavio Trento emlékeztetere faragott szteléjét követte. A mintaválasztást nem az ábrázoltak hasonló sorsa határozta meg: Trento gróf nem szegény poeta, hanem bőkezű alapító volt. Két tényezőt kell ezzel kapcsolatban főlemlíteni. Az egyik eszmei természetű és általános érvényű:

e síremlék-típus csendes bánata a felvilágosodáshoz illő újítás volt a barokk hasonló célú műveinek megrothadás és megdicsőülés között feszülő pátoszához képest. Lám, a halott is kétszeres manierisztikus elvontságban: szobor a szobron. A másik tényező gyakorlati és az adott műhöz tapadó. A Trento-emlék nőalakja a mellszobor vállára emeli a karját. Ebből a helyzetből viszonylag kevés változtatással lehetett a Virág-emlék nőalakjának hátulról koszorút csempésző mozdulatát kialakítani.

De helyes-e, ha a Virág-emléket leírva egyszerűen *nőalak*-ról beszélünk? Semmiképpen sem. Mert nézzük attribútumait: „Fejetetején állnak a várak falai ...”. Vagyis a *corona civi*-s-t viseli, mint Canova *Italiá*-ja, „... egy koszorú szorítja, mely búzakalásszal és szőlőgerezddel vagyon ékesítve”. A Petrozai Trattner cikkében leírt *Pannonia* van előttünk domborművé alakítva. Egy tussal rajzolt kis vázlaton Ferenczy Vörösmarty figyelmeztetését félretolva nem tudott ellenállni a kísértésnek, és görög betűkkel fölírta — nem a műnek legalábbis elméletileg eszmei középpontjában álló *Virág*, hanem a neki szolgáló latin *Pannonia* nevét. (A kevés motívumot használó rajz-vázlat egyetlen pillantással átfogható, tömörebb és jobb, mint a jelképekkel rakott kész dombormű. Dehát Ferenczy mindig is hajlamos volt rá, hogy műveit jelképekkel túlterhelje, sőt, a „művészség” mibenlétét jórészt az ilyenek kitalálásában látta.)

Itt mi sem állhatunk ellen a kísértésnek, hogy legalábbis meg ne kockáztassunk egy föltevést. Láttuk Virág emléket: a poétának a haza nyújt koszorút. Láttuk Trento követ: egy nemtő *írja* a büszk talapzatára a gróf érdemeit. Idézzük föl a *Budai temető* befejező sorát:

„S azt, hogy hű fia volt, a haza *írja* reá”. (Kiemelés: C. P.)

Nem szabad-e mint lehetőséget fölteleznünk azt, hogy Ferenczynél Vörösmarty látta: Virág emléket mint gipszmodellt, Trentót mint rajz-jegyzetet vagy metszetet (az átvételek számából és pontosságából arra kell következtetnünk, hogy a szobrász effélékből nagy gyűjteménnyel rendelkezett), majd felhasználta innen a *haza*, onnan az *írás* motívumát és úgy formálta meg a jobb jövőben bízó végsort?

Visszatérve a domborműhöz: másodrendű fontosságú volt, honnan vette Ferenczy a költő arcvonásait. Fontosabb, hogy milyen mintát vett igénybe a kompozíció egészéhez. Legfontosabbnak pedig azt kell tartanunk, hogy mit művelt a mintául vett kompozícióval. Nem a fölemelt kar mozdulatának apró megváltoztatásáról van itt szó. Hanem arról, hogy az egész együttest tükörképére fordította. Trento emléken a nemtő néz balról jobbfelé, a halott szobra pedig jobbról balra — a klasszicizmus modorának megfelelően csupa szigorú profilba fordított arcot látunk — Virág emléken a költő szobra tekint balra és a hazáé irányul jobbra. Ez az átfordítás egyszerű, de radikális hatású módszer. A balra, illetve jobbra irányuló tekintetek fölcserélése átrendezi a mű teljes belső hierarchiáját.

Miért?

Az emberek túlnyomó többsége úgy véli, hogy az elébe tárolt képet vagy szobrot egyetlen rápillantással veszi tudomásul. Holott nem így van. A bal agyfélteke dominanciája folytán minden jobbkezes a látványt szemének igen gyors *balról jobbfelé* tartó mozgásával mintegy sávonként felülről lefelé tartva olvassa el. Ebből következik, hogy mindazt, ami jobbról balfelé — tehát nézésével szembe — irányul, anélkül hogy azt tudatosítaná, szembezegülőnek, határozottnak, cselekvőnek, magyarul: fontosnak ítél. Ami viszont balról jobbfelé — tehát nézése sodrának mintegy magát megadva — tart vagy tekint, azt szerénynek, megadónak, passzívnak, magyarul: kevésbé fontosnak ítéli. Ez nagymértékben befolyásolja azt, hogy egy-egy ábrázoláson ki a fő — illetve mellékszereplő. Fordítsuk tükörképére — vagyis a mintául vett Trento-emléknek megfelelő helyzetbe — Virág szteléjét: az alázatos haza koszorút nyújt a felmagasztosult költőnek. Nézzük úgy, ahogy Ferenczy megformálta: a szerény költő ajándékot kap a kegyosztó hazától. Vagyis Ferenczy döntött a főszereplőről. Láttuk: régi vágya volt, hogy egy leendő pantheon közepére elkészítse Pannonia hermáját. Ehhez azonban helyet nem kapott. Megbízást kapott viszont Virág emlékére, akit ugyan a róla hallottak alapján bizonyára tisztelt, de akihez semmi személyes érzelmi kötélék sem fűzte. Úgy formálta tehát a művet, hogy azon — ha domborművé alakítva is — a vágyait régóta fészegető Pannonia alakja uralkodjon. Milyen „szála”-ban? — erre rövidesen visszatérünk.

A fentiekkel kapcsolatban két kérdésre kell választ keresnünk. Az első: találunk-e a jobbra vagy balra irányulás ilyen fölhasználására példákat az olyan sok szempontból mintaképnek tartott Canova hasonló típusú szteléin? Nem. Ő ugyanis mindig pontosan tudta, műve melyik templom melyik részébe kerül, és így számításba vehette, honnan esik rá a fény. Márpedig annak, ragyog-e egy arc vagy árnyék fátyolozza, még erőteljesebb rangosító szerepe van, mint annak, szembe fordul-e a szemmozgás irányával, vagy vele sodródik. Canova tehát a megvilágításhoz alkalmazkodva fordította a főszereplőt erre vagy arra. Ferenczy ugyan sejtette — vagy inkább remélte —, melyik lesz az az épület, amelyben Virág emléke helyet kap, de hogy azon belül melyik terembe teszik és hol lesz a rávilágító ablak, arról semmit sem tudhatott.

A második kérdés: tudatos számítással alkalmazta-e Ferenczy a jobbra-balra irányulás lélektani hatását, vagy ösztönösen? Bizonytalanságban maradunk. Ne kerteljünk: képzőművész ösztöne vékony volt. (Tehetségének izmait, a dombormű mintázásának érzékletességét vagy merevségét most ne méricskéljük.) A jobbra-balra irányulás hatását a művészeti irodalom ugyan jónéhány tanulmányban tudatosította, de valamennyi halála után, a 20. században látott napvilágot — ami természetesen nem zárja ki azt, hogy mint iratlan tapasztalat, szájról-szájra hagyományozott „fogás” a régebbi műhelyekben ismeretlen lett volna. Tény: akár így úgy, a tükörképe-fordítás megtörtént.

Döbrentei 1835 májusában megjelent röpirata és a *Honművész* ugyanazon évfolyamának egy júniusi száma végre nyilvánosságra hozta azt az elhelyezési tervet, amely véleményünk szerint mint titkos egyetértés Döbrentei és Ferenczy munkáját mindvégig irányította. „Tegyük az emléket a *nemzeti múzeumba*, hová állítását az aláírók többsége kívánja”, írta az első, és ... „ez a legelső emlék, melyet magyar írónak magyar közönség aláírással emelt [...] a *nemzeti múzeumban fog felállíttatni*” (Kiemelések: C. P.) — írja a második. Szeptemberben Döbrentei már az elnyert engedélyről is beszámolhatott: „... tisztelt Nádorunk ő cs. kir. főhercegsége hozzám, Pozsonyból a múlt aug. 21-én bocsájtott kegyes válasza szerint, az aláírók többségének óhajtásához képest, örömmel elfogadja”. Elfogadhatta, hiszen Virág Benedek népszerű és ugyanakkor föltétlenül lojális volt, kötelességtudóan — és nem is rosszul — megírta a koronázáskor, nádori beiktatáskor szokásos üdvözlő verseket. Még ugyanabban a hónapban „Guzmics Izidor bakonybeli apát úrnak az üdvözült magyar író t. dicsőítő lelkes beszéde közben „fel is avatták a művet”, a leplet gr. Teleki József, a tudós társaság elnöke vette le.

Döbrentei és Ferenczy ravasz tervet vittek végig sikeresen. Gyűjtést indítottak Virág emlékére, anélkül, hogy pontos rendeltetését a nyilvánosság előtt megjelölték volna. Miközben készült, bárki sírkőnek nézhette — és ha titkos tervük nem üt be, nyilván ők is arra használják. Amikor azonban elkészült, merészen a nádorhoz fordultak, aki — mi mást tehetett volna? — befogadta a Nemzeti Múzeumba. Így, ha az egykor álmodott nemzeti pantheon nem is valósult meg az épületben, *Pannonia* — ha dombormű alakulva és Virág ürügyén is — mégiscsak odakerült, sőt, létrejött a nemzeti hős-csarnok csirája is.

Jól tanúskodik e kettős rendeltetéssel számoló tervről a föliratozás mikéntje. „Virágnak *tisztelői*” (Kiemelés: C. P.) — olvashatjuk rajta, vagyis az állító nemzet önmagáról is megemlékezett. A fölirat valójában nem szervez része a dombormű autonóm világának. Például: nem illeszkedik a betűsor tágulásával, illetve szűkülésével a posztamentum perspektivikus helyzetéhez, és ha óvatosan, kevéssel is, de a sarkán is túlmegegy. Olyan, mint egy, a dombormű belső rendjétől független, arra utólag rávéssett ajánlás.

Míg a Virág-emlék a régi Nemzeti Múzeumból mai helyére, a szegedi egyetem árkádorának pantheonjába került, sok hányattatást élt át. Ennek nyomonkövetése meghaladná adott lehetőségeinket.